

Mardin Müzesi Örnekleri Işığında Eyyûbi Sikkeleri*

Necla DURSUN**

ÖZ

Sikke, hemen her dönemde hükümdarların, iktidarların ve devletlerin maddi ve kültürel sembolü durumundadır. Üzerlerinde taşıdıkları yazılar, motifler ve figürler basıldıkları dönemin üslubunu, inanış biçim ve şekillerini yansıtmaktadır. Bu küçük metal parçalar, Tarih, Sanat, Dinler Tarihi, Filoloji ile Sanat Tarihi bilim dallarına önemli katkılar sağlaması bakımından ve kesin bilgiler sunması açısından belge niteliği taşımaktadır.

Gerek jeopolitik gerekse sosyo-kültürel yapısı kapsamında önemli bir konumda olan Mardin, Mezopotamya ve Anadolu arasında köprü görevi üstlenmiştir. Pek çok medeniyete ev sahipliği yapan şehrin Müzesi, çevresinde yer alan yerleşmelerden taşınan eserlerden oluşmaktadır. Bu çeşitlilik içinde en önemli seksiyonlardan biri de sikkedir.

Müzedede, sergide ve depoda bulunan 10.000 adet sikkenin büyük bir bölümü İslami Dönem eserlerinden oluşmaktadır. Çalışma İslami dönem sikkeleri içinde Eyyûbi Dönemine ait olan ve birbirinin tekrarı nitelikte olmayan eserlerin, tanımlanması, genel özelliklerinin ortaya konulması ve motif ile süsleme detaylarının incelenmesidir.

Müzedede Eyyûbi dönemine ait 36 örnek incelenmiştir. Bu örneklerden 1 tanesi altın, 21 tanesi gümüş ve 14 tanesi bronzdur. Sikkeler, Kahire, Mısır, Silvan ve ağırlıklı olarak Şam ile Halep'te basılmıştır. Kullanılan yazı tipi kûfî'dir. Sikkeler iki gruba ayrılabilir. Bunlardan birincisi yazılı, ikincisi ise figürlü sikkelerdir. Figür, altın ve gümüş baskılı sikkelerde görülmez, bronz sikkelerde vardır. Yazılı sikkelerde çevre bordürü olarak en çeşitli tiplerin görüldüğü dönemdir. Tam daire, dikdörtgen, geçmeli, yıldız formlu kenar bordürlerinde ortak olan nokta çift sıra düzenlenen bordürlerin aralarında inci dizisinin kullanımınıdır. Figürlü Eyyûbi sikkeleri Artuklu sikkeleri ile büyük benzerlik içindedir. Cepheden büst şeklinde verilen hükümdar tasvirlerinin yanı sıra tek başına merkeze yerleştirilen aslan figürü nadir bir kompozisyon olarak karşımıza çıkmaktadır.

Eyyûbi sikkelerinin ana özelliklerinden biri ön yüz yazılarının el-İmam, arka yüz yazılarının ise el-Melik ile başlamasıdır. Bunun dışında Sultan, Allah'ın ve dinin yardımcı imam, mü'minlerin emiri, fetih babası, dine bağlı gibi unvanlar kullanmıştır. Sikkelerin arka yüzünde, bir geleneğin bir inancın etkisi olarak süregelen kelime-i tevhid yerini almıştır. Eyyûbi sikkelerinde hilafet makamına gönderme vardır. İmam Mustansır Billah gibi.

Araştırmamızın amacı müzede bulunan eserlerin dönem özelliklerinden yola çıkılarak genel değerlendirmelerinin yapılması ve bilim dünyasına tanıtılarak bu özel koleksiyonun uluslararası platformda hazırlanan sikke kataloglarına dahil edilmesidir. Bu kapsamda belirlenen örnekler ışığında Eyyubi Sikkeleri tasnif edilmiş ve detaylı incelemeleri yapılarak, dönem özellikleri ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sikke, İslami Dönem Sikkeleri, Mardin Müzesi Sikkeleri, Eyyubi Sikkeleri, Figürlü Sikkeler

Ayyubid Coins in the Light of the Samples of Mardin Museum

ABSTRACT

Coin has been a financial and cultural symbol of rulers, governments and states in almost all the time. The writings, motifs and figures on the coins reflect the style, form of belief and shapes of the period they were issued. These billets act as documents in terms of presenting certain information and making a major contribution to such scientific fields as History, Art, History of Religions, Philology and Art History.

Mardin, which has an important position in terms of its geopolitical and socio-cultural structure, undertook the mission of becoming a bridge between Mesopotamia and Anatolia. The museum of the city, which has hosted many civilizations, consists of works carried from settlements around. One of the most important sections in this diversity is the coin.

Most of the 10,000 coins, which are in the exhibition and store, are from Islamic Period works. This study aims at describing, presenting the general feature and examining motive and ornament details of the works of the Ayyubid Period, among the coins of Islamic period, and not repeating each other.

36 samples of the Ayyubid Period were investigated in the museum. 1 of these samples is gold, 20 silver and 15 bronze. Coins were printed in Cairo, Egypt, Silvan and especially Damascus and Aleppo. The used writing style is cufic. Coins can be divided into two groups. While the first one is written coins, the second one is figured. There is not figure on gold and silver coins but on bronze ones. Most diversified types of periphery curb regarding written coins are seen in this period. The common point of full circle, rectangle, interlaced and star formed periphery curbs is the usage of pearl row between the curbs arranged in double-row. Figured Ayyubid coins have many similarities with Artuqid ones. Besides the ruler portrayal given from the front in the shape of bust, lion figure placed singly into the centre welcome us as a rare composition.

One of the basic characteristics of Ayyubid coins is that their obverse writings begin with el-Imam and reverse side with el-Melik. The Sultan used the titles such as Imam as the supporter of Allah and religion, the emir of Muslims, the father of conquest

* Bu çalışma Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı'nda 2011 yılında tamamlanan "Mardin Müzesi'ndeki İslami Dönem Sikkelerinden Örnekler" konulu doktora tezinin bir bölümünden geliştirilerek hazırlanmıştır.

** Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, orcid no: 0000-0002-4048-0569, nakkaya@selcuk.edu.tr

Makalenin Gönderim Tarihi: 22.05.2019; Makalenin Kabul Tarihi: 06.08.2019

and religionist. Islamic confession of faith was used on the reverse sides of coins as the effect of a tradition and belief. There is a reference to the caliphate in Ayyubid coins.

The goal of our investigation is to perform a general evaluation of the works in the museum on the basis of the characteristics of the period, and add this private collection to coin catalogues prepared in international platforms by introducing it to the science world. In this manner, Ayyubid coins were classified in the light of determined samples and their periodical characteristics were presented by examining them in detail.

Keywords: Coin, Coins of Islamic Period, Coins of Mardin Museum, Ayyubid Coins, Medieval Coins, Figured Coins.

1. Giriş

Bu araştırmanın konusu Mardin Müzesi'ndeki Eyyûbi sikkelerini kapsamaktadır. Müzede, sergilenen ve depoda muhafaza edilen yaklaşık 10.000 adet sikke bulunmaktadır. Helenistik, Grek, Roma, Venedik, Part-Sasani ve Bizans dönemi sikkeleri içinden İslami dönem örnekleri ayrılmış ve birbirinin tekrarı nitelikte olmayan Eyyubi örnekleri inceleme kapsamına alınmıştır.

Araştırmanın amacı, Mardin Müzesi'nde bulunan Eyyûbi Dönemine ait sikkelerin ayrıntılı incelenip, yazıların okunarak, süsleme ve kompozisyonların tasnif edilmesi kapsamında, sanat tarihi disipliniyle bilimsel değerlendirmelerini ortaya koymaktır.

Çalışma kapsamında Mardin Müzesi'nde yer alan Eyyûbi Dönemine ait 36 sikke örneği incelenmiştir. Sikkelerin okunuşunda, tarihlenmesinde ve karşılaştırılmasında Mehmed Mübarek'in İslami Sikkeler Kataloğu (Mehmed Mübarek,1900) Halil Edhem'in Osmanlı Kataloğu (Halil Edhem, 1918) ve Düveli İslamiye (Halil Edhem, 1927), İsmail Galib'in Selçuklu (İsmail Galib, 1971) ve Türkmen Kataloğu (İsmail Galib, 1893) İstanbul Arkeoloji Müzeleri İslami Sikkeler Kataloğu (İ. Artuk.- C. Artuk, 1970), Yapıkredi Sikke Kataloqları (Anonim, 2001). El Cezire Kataloğu (Gladiss, 2006) gibi yayınlar kullanılmıştır.

Sikkelere geçmeden önce Müze hakkında bilgi vermek yararlı olacaktır. Müze sarımtırak renkli kalker taşından inşa edilmiştir. İçte ve dıştaki tonoz kemer ve sütun başlıklarındaki eşsiz taş süslemeleri ve koleksiyonundaki eserleriyle Türkiye'nin en önemli müzelerinden biridir (Fotoğraf.1). Müze üç katlıdır: Birinci katta danışma, konferans, sergi ve dinlenme salonları; ikinci katta etnografya sergi salonu, kütüphane ve eser depoları; üçüncü katta ise Girnevaz Höyük kazısında çıkarılan bazı eserlerle, satın alınarak müzeye kazandırılan arkeolojik eserlerin ve sikkelerin sergilendiği salonlar ile idari bölümler yer almaktadır (Önder, 1999: 319).

Fotoğraf 1. Mardin Müzesi Genel Görünüşü

Müzedeki eserler, M.Ö. 4000'den, M.S. 19. yüzyıla kadar olan dönemlere aittir. Arkeolojik salonlarda Eski Tunç, Asur, Urartu, Grek, Pers, Helenistik, Roma, Bizans, Büyük Selçuklu, Artuklu ve Osmanlı devirlerine ait tabletler, silindir ve damga mühürler, kült kapları, figürünler, takılar, seramikler, altın, gümüş

ve bakır sikkeler, gözyaşı şişeleri ve kandiller sergilenmektedir (Fotoğraf-2). Etnografya salonunda ise Mardin ve çevresine, bilhassa Midyat İlçesi'ne özgü gümüş işlemeciliğinin seçkin örnekleri olan kolyeler, küpe, bilezik, halhal, alınlığın yanı sıra, eski giysiler, kılıçlar, kahve (mırra) takımları, hamam eşyaları, tespihler, ısınma araçları ve bakır eşyalar bulunmaktadır (Anonim, 2002: 141).

Fotoğraf 2. Mardin Müzesi Genel Görünüşü

Müzedeki İslami dönem sikkeleri, 3. katta Arkeolojik eserler salonunun ortasına yerleştirilen tek bir vitrinde sergilenmektedir. Bu vitrinde Emevi, Abbasi, Eyyûbi, Artuklu, Osmanlı, İlhanlı ve Safevi dönemlerine ait sikke örneklerinin küçük bir bölümü bulunmaktadır.

2. Eyyûbi Dönemi Sikkeleri Kataloğu

Eyyûbi Devleti, Zengilerin Mısır'daki ordusunun kumandanı ve aynı zamanda Fatîmi Halifesinin veziri olan Selâhaddin Eyyûbi'nin kurduğu bir devlettir. Eyyûbi Devleti'nin sınırları Mısır, Suriye, Güneydoğu Anadolu ve Arabistan'ın güneyine kadar uzanmaktadır. Hanedanın son sultanı olan el-Salih Necmeddin Eyyûb'un karısı Şecer-üd-Dürr'ün ihaneti ile Mısır'daki Bahr-i Memlûk komutanlarından Aybeg tarafından yıkılarak yerine Memlûkler devleti kurulmuştur (M. 1250). Devletin Hama kolu ise 1348'e kadar varlığını devam ettirmiştir (Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Şeşen, 1987/2000).

Eyyûbilerde sikke basma hakkı esas olarak devletin başındaki hükümdarda olmasına karşın, bazı koşullarda veliahtlar da sikke bastırabiliyordu. Ancak altın sikke basma hakkı yalnız devletin başındaki Mısır Sultanlarına aitti.

2.1. Altın Sikkeler

Eyyûbi altın sikkeleri ilk kez Selahattin Eyyûbi döneminde basılmıştır (Damalı, 2001: 83/86) ve daha sonraki dönemlerde kullanımına devam edilmiştir.

Fotoğraf 3a

Fotoğraf 3b

Müze Envanter No: 8559

Dönemi: El-Kâmil Nasreddin Muhammed

Tarihi: (H. 625–M. 1227/1228)

Ölçüleri: Ağırlık: 3.9 gr. Çap: 2.1 cm.

Ön Yüz: Ortada-El İmam'ül Mansur ebu Cafer Mustansır Billâh Emirü'l Mü'minin Etrafında-Bismillahir Rahmanirrahim duribe haze'd-dinar bil Kahire sene hamse ve işrîn ve sitte mie. Ortada-El Melik'ül Kamil ebu'l Meali Muhammed ibn-i Eyyub. Etrafında- Lâ İlâhe İllallâh, Kur'an-ı Kerim, Tevbe Suresi, 33. Ayet (Muhammedün Resûlullâh erselehû bi'l-hüdâ ve dîni'l-Hakkı liyuzhirahû ale'd-dîni küllihî ve lev kerihel-müşrikûn).

2.2. Gümüş Sikkeler

Eyyûbi gümüş sikkeleri diğer sikkelerde olduğu gibi dua ve ayet metinleri içermekle beraber, sikkenin basım yeri ve tarihi gibi bilgileri ihtiva eden özelliktedir. Eyyûbi gümüş sikkelerindeki yazılar üç farklı form içinde verilmiştir. Bunlardan birincisi altı kollu yıldız içine yerleştirilen yazılar, dikdörtgen form içine yerleştirilen yazılar ve birbirine çeyrek dairelerle birleştirilen, yıldız formuna göre daha yumuşak kavisler oluşturan geometrik form içine yerleştirilen yazılar olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.2.1. Altı Kollu Yıldız Formlu Olanlar

Fotoğraf 4a

Fotoğraf 4b

Fotoğraf 5a

Fotoğraf 5b

Müze Envanter No: 244

Dönemi: El-Zahir Gıyasüddin Gazi

Tarihi: (H. 582–613-M. 1186–1187/1216–1217)

Ölçüleri: Ağırlık: 1.4 gr. Çap: 1.3 cm. Ön Yüz:

Ortada-El-Melik'ül-Zahir Etrafında... Arka Yüz: Ortada- El-İmam'ül-nasır. Etrafında- Lailâhe İllallâh Muhammedün Resûlullâh.

Müze Envanter No: 288.grup

Dönemi: El-Nasır Selâhad-din Yusuf

Tarihi: (H.585-M. 1189/1190)

Ölçüleri: Ağırlık: 2.8 gr. Çap: 1.9 cm.

Ön Yüz: El-İmam El-Nasire'ddin Allah Emirü'l-Mü'minin. Etrafında- Lâ ilâhe illallâh Muhammedün Resûlullâh. Arka Yüz: El-Melik'ül-Nasır Selaha'd-din Yusuf bin Eyüb. Etrafında-Duribe Halebi senete hamse ve semânin ve hamse mie.

Fotoğraf 6a

Fotoğraf 6b

Fotoğraf 7a

Fotoğraf 7b

Müze Envanter No: 6270
 Dönemi: El-Nasır Selâhad-din Yusuf
 Tarihi: (H.585-M. 1189/1190)
 Ölçüleri: Ağırlık: 1.4 gr. Çap: 1.3 cm.
 Ön Yüz: El Melik'ül-Nasır. Etrafında-Selâha'd-din
 Yusuf. Arka Yüz: El İmam'ül-Nasır. Etrafında-
 Duribe Haleb, hamse, semânin ve hamse mie.

Müze Envanter No: 579
 Dönemi: El-Zahir Gıyasüddîn Gazi
 Tarihi: (H. 594-M. 1197/1198)
 Ölçüleri: Ağırlık: 2.9 gr. Çap: 2.1 cm. Ön Yüz: El
 İmam el-Mustansır Billâh Emirü'l Mü'minin.
 Etrafında- Lâ İlâhe İllallâh Muhammedün
 Resûlullâh. Arka Yüz: Yusuf el Melik'ül-Zahir el-
 Melik'ül-nasır Gazi. ...erbaa, tıś'ın ve hamse mie.

Fotoğraf 8a

Fotoğraf 8b

Fotoğraf 9a

Fotoğraf 9b

Müze Envanter No: 2085
 Dönemi: El-Zahir Gıyasüddîn Gazi
 Tarihi: (H.600-M. 1203–1204)
 Ölçüleri: Ağırlık: 2.7 gr. Çap: 1.9 cm.
 Ön Yüz: El İmam'ül-Nasır Ahmed el Melik'ül-adil
 EbuBekir. Etrafında- Lâ İlâhe İllallâh
 Muhammedün Resûlullâh. Arka Yüz: El Melik'ül-
 Zahir Gazi İbn-i Yusuf Bin Eyüb. Etrafında-
 duribe Halebi fi sene sitte mie.

Müze Envanter No: 574
 Dönemi: El-Zahir Gıyasüddîn Gazi
 Tarihi: (H.600-M. 1203–1204)
 Ölçüleri: Ağırlık: 2.7 gr. Çap: 1.8 cm.
 Ön Yüz: El İmam'ül-Nasır Ahmed el Melik'ül-adil
 Ebu Bekir. Etrafında- Lâ ilâhe illallâh
 Muhammedün Resûlullâh. Arka Yüz: El Melik'ül-
 Zahir Gazi İbn-i Yusuf bin Eyüb. Etrafında-
 Duribe Haleb sene sitte mie.

Fotoğraf 10a

Fotoğraf 10b

Fotoğraf 11a

Fotoğraf 11b

Envanter No: 115.grup

Dönemi: El-Zahir Gıyasüddîn Gazi

Tarihi: (H.601-M. 1204/1205)

Ölçüleri: Ağırlık: 2.9 gr. Çap: 1.9 cm.

Ön Yüz: El İmam'ül-Nasır Ahmed el-Melik'ül-adil Ebu Bekir. Etrafında- Lâ İlâhe İllallâh Muhammedün Resûlullâh. Arka Yüz: El Melik'ül-Zahir Gazi ibn-i Yusuf bin Eyüb. Etrafında-Duribe Halebi fi sene ihdâ ve sitte mie.

Müze Envanter No: 736

Dönemi: El-Kâmil Nasreddin Muhammed

Tarihi: (H.625-M. 1227/1228)

Ölçüleri: Ağırlık: 2.7 gr. Çap: 2.4 cm.

Ön Yüz: El İmam Mustansır Billâh Emirü'l Mü'minin. Etrafında- Lâ İlâhe İllallâh Muhammedün Resûlullâh. Arka Yüz: El-Melik'ül-Kamil Muhammed bin Ebû Bekir. Etrafında-Duribe Dimâşk sene hamse ve işrîn ve sitte mie.

Fotoğraf 12a

Fotoğraf 12b

Müze Envanter No: 6459

Dönemi: II. El-Nasır Selahaddin Yusuf

Tarihi: (H.646-M. 1248/1249)

Ölçüleri: Ağırlık: 1.5 gr. Çap: 1.4 cm.

Ön Yüz: El İmam el Nasır etrafında- Lâ İlâhe İllallâh Muhammedün Resûlullâh. Arka Yüz: El Melik'ül-adil. Etrafında-Duribe sitte ve erbaîn sitte mie.

2.2.2. Dikdörtgen Formlu Olanlar

Fotoğraf 13a

Fotoğraf 13b

Müze Envanter No: 4900
 Dönemi: El-Nasır Selâhaddin Yusuf
 Tarihi: (H. 564–589-M. 1168/1169- 1193)
 Ölçüleri: Ağırlık: 3.0 gr. Çap: 2.1 cm.
 Ön Yüz: El-İmam el-Nasre'd-din Allah Emirû'l-Mü'minin. Arka Yüz: El Melik'ül Nasır Selâha'd-dinya ve'd-din.

Fotoğraf 14a

Fotoğraf 14b

Müze Envanter No: 6208
 Dönemi: El-Nasır Selâhaddin Yusuf
 Tarihi: (H. 564–589-M. 1168/1169- 1193)
 Ölçüleri: Ağırlık: 2.8 gr. Çap: 1.9 cm.
 Ön Yüz: El-İmam el-Nasre'd-din Allah Emirû'l-Mü'minin. Üstte- Lâ İlâhe illa. Solda- allâh vahdehû, Altta-Muhammedün Re. Sağda- sülullâh. Arka Yüz: El-Melik'ül-nasır Salaha'd-dinya ve'd-din ...

Fotoğraf 15a

Fotoğraf 15b

Müze Envanter No: 723
 Dönemi: El-Nasır Selâhaddin Yusuf
 Tarihi: (H. 564–589-M. 1168/1169- 1193)
 Ölçüleri: Ağırlık: 2.7 gr. Çap: 2.1 cm.
 Ön Yüz: El-İmam el-Nasre'd-din Allah Emirû'l-Mü'minin. Arka Yüz: El-Melik el nasır Salaha'd-dinya ve'd-din. Üstte-Yusuf bin Eyüb. Solda-Duribe bil Kahire ...

Fotoğraf 16a

Fotoğraf 16b

Müze Envanter No: 6618
 Dönemi: El-Nasır Selâhaddin Yusuf
 Tarihi: (H. 581–M. 1185/1186)
 Ölçüleri: Ağırlık: 2.9 gr. Çap: 2.1 cm.
 Ön Yüz: Ortada-El-İmam el-Müstansır Billâh ebu Ahmed Emirû'l-Mü'minin Üstte- Lâ İlâhe illa solda- llâh vahdehû altta- lâ şerîke leh. Arka Yüz: Ortada- El Melik'ül-nasır Selaha'd-dinya ve'd-din Yusuf Muhammed. Üstte- Duribe. Sağda -ihdâ Altta-semânin. Sağda-ve hamse mie.

Fotoğraf 17a

Fotoğraf 17b

Fotoğraf 18a

Fotoğraf 18b

Müze Envanter No: 720

Dönemi: El-Nasır Selâhad-din Yusuf

Tarihi: (H. 586-M. 1190/1191)

Ölçüleri: Ağırlık: 2.9 gr. Çap: 2.0 cm

Ön Yüz: El-İmam El-Nasre'd-din Allah Emirü'l Mü'minin. Üstte- Lâ İlâhe illa. Solda-İllâh vahdehû. Altta- Muhammedün Re. Sağda- sülullâh. Arka Yüz: El-melik'ül-Nasır Selaha'd-dinya ve'd-din. Üstte-Yusuf bin Eyüb. Solda- duribe bil-Kahire Altta-sene sitte ve se. Sağda- mânin ve hamse mie.

Müze Envanter No: 395.grup

Dönemi: El-Nasır Selâhad-din Yusuf

Tarihi: (H. 634-658-M. 1236-1237/1259-1260)

Ölçüleri: Ağırlık: 1.4 gr. Çap: 1.3 cm.

Ön Yüz: El-İmam el-Müstansır ... Üstte- Lâ İlâhe. Solda- İllallâh. Altta-Muhammedün Resû. Sağda- lullâh. Arka Yüz: El-Melik'ül-nasır Selaha'd-din. Üstte-Yusuf. Solda-bin Eyüb. Sağda- bil Dimaşk ...sitte mie.

Fotoğraf 19a

Fotoğraf 19b

Fotoğraf 20a

Fotoğraf 20b

Müze Envanter No: 4672

Dönemi: El-Salih İmame'd-din İsmail

Tarihi: (H. 635-647-M. 1237/1238- 1249/1250)

Ölçüleri: Ağırlık: 2.6 gr. Çap: 2.0 cm.

Ön Yüz: Ortada-el-İmam'ül Müstansır Billâh ebu Cafer el Mansur Emirü'l Mü'minin. Arka Yüz: Ortada- El Melik'ül Salih İmade'd-din İsmail bin Ebu Bekir

Müze Envanter No: 2004

Dönemi: El-Salih İmame'd-din İsmail

Tarihi: (H.644-M. 1246-1247)

Ölçüleri: Ağırlık: 2.5 gr. Çap: 1.7 cm.

Ön Yüz: Ortada-El İmam el Müstansır Billâh Ebu Cafer el Mansur Emirü'l Mü'minin. Üstte- Lâ ilâhe illa. Solda- İllâh vahdehû. Altta- lâ şerîke leh. Arka Yüz: Ortada- El Melik'ül Salih İmame'd-dinya İsmail bin EbuBekir. Üstte- Bismillâh. Solda-Duribe Dimaşk. Altta-Sene erbaa sağda-ve erbaîn sittemie.

2.2.3. Çeyrek Daireli Olanlar (Birbirine Çeyrek Dairelerle Birleştirilen, Yıldız Formuna Göre Daha Yumuşak Kavisler Oluşturanlar)

Fotoğraf 21a

Fotoğraf 21b

Fotoğraf 22a

Fotoğraf 22b

Müze Envanter No: 5027

Dönemi: El-Âdil Seyfeddin Ebû Bekir

Tarihi (H.596–615-M. 1199/1200–218/1219)

Ölçüleri: Ağırlık: 1.5 gr. Çap: 1.1 cm. Ön Yüz:

Allah, el-İmam el-Nasre'd-din. Arka Yüz: -e'd-din el Melik'ül-adil Seyfe.

Müze Envanter No: 8802

Dönemi: El-Âdil Seyfeddin Ebû Bekir

Tarihi: (H.596–615-M. 1199/1200–218/1219)

Ölçüleri: Ağırlık: 1.5 gr. Çap: 1.2 cm

Ön Yüz: Allah, el-İmam el Nasre'd-din. Arka Yüz: 'd-din el-Melik'ül-adil Seyfe.

Fotoğraf 23a

Fotoğraf 23b

Müze Envanter No: 8796

Dönemi: El-Âdil Seyfeddin Ebû Bekir

Tarihi:(H.596–635-M. 1199–1200–1237–1238)

Ölçüleri: Ağırlık: 2.8 gr. Çap: 1.8 cm. Ön Yüz: El

İmam el-Nasre'd-din Allah Emirü'l mü'minin.

Arka Yüz: El Melik'ül Adil Ebu Bekir bin Eyüb Seyfe'd-din.

2.3. Bronz Sikkeler

Eyyûbi dönemi bronz sikkelerinde iki tip görülmektedir. Bunlardan birincisi figürlü, ikincisi ise sadece yazının kullanıldığı örneklerdir. Figürlü sikkelerin ön yüzünde, figürün etrafında, genellikle sikkeyi bastıran hükümdarın isminin bulunduğu çevre yazısı yer alırken, arka yüzünde bazen tam daire, bazen dikdörtgen, bazen de yıldız biçimindeki kontur içine alınan yazılar bulunmaktadır. İkinci grup bronz sikkelerde ön ve arka yüzde sadece yazı yer almaktadır. Dini ibareler ile sikkenin basımı ve bastırımı ile ilgili bilgileri belirten yazılar farklı konturlar içine alınmıştır. Yıldız formu, ön yüzde tam daire arka yüzde dikdörtgen formu, dikdörtgen formu ve birbirine çeyrek dairelerle birleştirilen, yıldız formuna göre daha yumuşak kavisler oluşturan geometrik formu sikkeler olarak dört farklı tipte karşımıza çıkmaktadır.

2.3.1. Figürlü Olanlar

Fotoğraf 24a

Fotoğraf 24b

Fotoğraf 25a

Fotoğraf 25b

Müze Envanter No: 2865

Dönemi: El-Nasır Selâhad-din Yusuf

Tarihi: (H. 583-M. 1187-1188)

Ölçüleri: Ağırlık: 12.0 gr. Çap: 2.9 cm.

Ön Yüz: El Melik'ül-nasır Selaha'd-dinya ve'd-din Yusuf bin Eyüb meh-i devlet-i Emirû'l-Mü'minin. Arka Yüz: El-İmam el-Nasre'd-din Allah Emirû'l-Mü'minin. Etrafında- Duribe ...sene selâse ve semânin ve hamse mie.

Müze Envanter No: 798

Dönemi: El-Nasır Selâhad-din Yusuf

Tarihi: (H. 583-M. 1187-1188)

Ölçüleri: Ağırlık: 12.7 gr. Çap: 2.8 cm.

Ön Yüz: El Melik'ül-nasır Selaha'd-dinya ve'd-din Yusuf bin Eyüb meh-i devlet-i Emirû'l-Mü'minin. Arka Yüz: El-İmam el-Nasre'd-din Allah Emirû'l-Mü'minin. Etrafında- Duribe ...sene selâse ve semânin ve hamse mie.

Fotoğraf 26a

Fotoğraf 26b

Fotoğraf 27a

Fotoğraf 27b

Müze Envanter No: 2090

Dönemi: El-Adil Seyfeddin Ebû Bekir

Tarihi: (H. 591-M. 1194-1195)

Ölçüleri: Ağırlık: 8.2 gr. Çap: 2.8 cm.

Ön Yüz: Sağında-ve tı'sın. Solunda- ve hamse mie. Etrafında- Duribe haza ed-dirhem Meyafarikin sene ihdâ. Arka Yüz: Ortada- Seyfe'd-din Lâ İlâhe İllallâh Muhammedün Resûlullâh el-imam'ül nasre'd-din Allah Emirû'l Mü'minin. Sağda-el-Melik'ül adil. Solda-Ebû Bekir bin Eyüb.

Müze Envanter No: 1595

Dönemi: El-Evhad Necmeddin Eyyüb

Tarihi: (H. 605-M 1208-1209)

Ölçüleri: Ağırlık: 11.0 gr. Çap: 2.8 cm.

Ön Yüz: Sağında-sitte hamse Başın solunda-ve sitte mie. Etrafında-El Melik'ül Evhad Necme'd-dinya ve'd-din Ermen Ebu'l-feth İbn-i bin el-Melik'ül-adil. Arka Yüz: Mühr-i Süleyman içinde- Lâ İlâhe İllallâh Muhammedün Resûlullâh. Altı üçgen içinde- El-İmam el-Nasre'd-din Allah Emirû'l Mü'(minin). Altı aç dışında-El Melik'ül-adil Seyfe'd-din Ebû Bekir bin Eyüb.

Fotoğraf 28a

Fotoğraf 28b

Müze Envanter No: 605

Dönemi: -

Tarihi: -

Ölçüleri: Ağırlık: 8.0 gr. Çap: 2.0 cm.

Ön Yüz: - Arka Yüz: Duribe el-Nasır...

2.3.2. Yıldız Formlu Olanlar

Fotoğraf 29a

Fotoğraf 29b

Müze Envanter No: 164.grup

Dönemi: El-Zahir Gıyasü'd-din Gazi

Tarihi: (H. 582–613-M. 1186–1187/1216–1217)

Ölçüleri: Ağırlık: 4.3 gr. Çap: 2.3 cm

Ön Yüz: El-İmam'ül-nasır. Arka Yüz: El-Melik el-Zahir.

2.3.3. Ön Yüzde Tam Daire Arka Yüzde Dikdörtgen Formlu Olanlar

Fotoğraf 30a

Fotoğraf 30b

Fotoğraf 31a

Fotoğraf 31b

Müze Envanter No: 8794

Dönemi: El-Salih İmame'd-din İsmail

Tarihi: (H. 635–647-M. 1237/1238- 1249/1250)

Ölçüleri: Ağırlık: 10.5 gr. Çap: 2.4 cm.

Ön Yüz: El İmam el-Nasre'd-din Emirü'l Mü'minin. Arka Yüz: El-Melik'ül Salih es-saad el İmame'd-din Rabbihi el Mevdud.

Müze Envanter No: 271.grup

Dönemi: El-Salih İmame'd-din İsmail

Tarihi: (H. 635–647-M. 1237/1238- 1249/1250)

Ölçüleri: Ağırlık: 12.4 gr. Çap: 2.6 cm.

Ön Yüz: El İmam'ül nasre'd-din Emirü'l mü'minin. Arka Yüz: Ortada- El Melik'ül ... İmame'd-din İsmail bin Ebû Bekir.

2.3.4. Dikdörtgen Formu Olanlar

Fotoğraf 32a

Fotoğraf 32b

Müze Envanter No: 1201

Dönemi: El-Kâmil Nasire'd-din Muhammed

Tarihi: (H. 610–635-M. 1213–1214–1237–1238)

Ölçüleri: Ağırlık: 5.7 gr. Çap: 2.1 cm.

Ön Yüz: El Melik'ül-Kamil Nasre'd-din Muhammed. Arka Yüz: El-İmam ...

Fotoğraf 33a

Fotoğraf 33b

Müze Envanter No: 3517

Dönemi: El-Kâmil Nasire'd-din Muhammed

Tarihi: (H.615–635-M. 1218/1219- 1237/1238)

Ölçüleri: Ağırlık: 5.8 gr. Çap: 2.1 cm.

Ön Yüz: El-İmam el-Nasre'd-din Allah Emirü'l Mü'minin. Etrafında- Lâ İlâhe İllallâh Muhammedün Resûlullâh. Arka Yüz: El-Melik'ül-Kamil Muhammed bin Ebu Bekir.

Fotoğraf 34a

Fotoğraf 34b

Müze Envanter No: 2350

Dönemi: El-Kâmil Nasire'd-din Muhammed

Tarihi: (H.615–635-M. 1218/1219- 1237/1238)

Ölçüleri: Ağırlık: 5.1 gr. Çap: 2.0 cm.

Ön Yüz: El-İmam'ül Nasır. Arka Yüz: El Melik'ül-Kamil Üstte-Duribe Haleb.

Fotoğraf 35a

Fotoğraf 35b

Müze Envanter No: 1091

Dönemi: El-Eşref Muzafferü'd-din Mûsa

Tarihi: (H. 618-M. 1221–1222)

Ölçüleri: Ağırlık: 5.9 gr. Çap: 2.3 cm.

Ön Yüz: Ortada- El İmam'ül-nasır Ahmed el-Melik'ül-Kamil Muhammed. Etrafında- Lâ İlâhe İllallâh Muhammedün Resûlullâh. Arka Yüz: Ortada-El Melik'ül Eşref Musa el-Melik el-Muzaffer Gazi. Üstte- duribe Meyafa. Solda-rikin sene Alta-semânin aşere. Sağda-ve sitte mie.

Fotoğraf 36a

Fotoğraf 36b

Müze Envanter No: 2539

Dönemi: El-Salih İmame'd-din İsmail

Tarihi: (H. 635–647-M. 1237/1238- 1249/1250)

Ölçüleri: Ağırlık: 6.2 gr. Çap: 2.1 cm.

Ön Yüz:

Ortada-el-İmam'ül Müstansır Billâh ebu Cafer el Mansur Emirü'l Mü'minin. Arka Yüz: Ortada- El Melik'ül Salih İmame'd-din İsmail bin Ebû Bekir.

2.3.5. Yıldız Formuna Göre Daha Yumuşak Kavisler Oluşturan Geometrik Formlu Olanlar

Fotoğraf 37a

Fotoğraf 37b

Fotoğraf 38a

Fotoğraf 38b

Müze Envanter No: 1602

Dönemi: El-Zahir Gıyasü'd-din Gazi

Tarihi: (H. 582–613-M. 1186–1187/ 1216–1217)

Ölçüleri: Ağırlık: 2.9 gr. Çap: 2.0 cm.

Ön Yüz: El İmam'ül Zahir. Arka Yüz:

El Melik'ül erbaa.

Envanter No: 1126

Dönemi: El-Muzaffer Şahabe'd-din Gazi

Tarihi: (H. 617–628-M. 1220/1221–1230/1231)

Ölçüleri: Ağırlık: 2.9 gr. Çap: 2.0 cm.

Ön Yüz: El Melik'ül Muzaffer. Arka Yüz:

Allah, Lâ İlähe İllallâh Muhammedün Resûlullâh.

3. Değerlendirme ve Sonuç

Bu çalışmada Eyyûbi dönemine ait 36 örnek incelenmiştir. Bu örneklerden 1 tanesi altın, 20 tanesi gümüş ve 15 tanesi bronzdur.

İncelenen örnekler Eyyûbi hükümdarlarından, Mısır Eyyûbilerinden, El-Nasır Selâhad-din Yusuf (H. 569–589- M. 1174/1175- 1193), El-Adil Seyfeddin Ebû Bekir (H.596–615- M. 1199/1200–218/1219), El-Kâmil Nasır'ed-din Muhammed (H. 615–635- M. 1218–1219–1237–1238), Halep Eyyûbilerinden, El-Zahir Gıyasüddin Gazi (H.589–613- M. 1193–1194/1216–1217), II. El-Nasır Selahaddin Yusuf (H.634–658-M.1236-1260) Meyyafarikin Eyyûbilerinden El-Evhad Necmeddin Eyyüb (H. 596-607-M. 1199/1200-1209/1210), El-Eşref Muzafferüddin Mûsa (H.606 M. 1209/1210-H.616-M. 1219/1220), El-Muzaffer Şahabeddin Gazi'ye (H. 617–628- M. 1220/1221–1230/1231) ait sikkelerdir.

Eyyûbiler yirmi sekiz değişik darphanede sikke kestirmişlerdir. Bunlar, Mısır'da iki (Kahire-İskenderiye), Suriye'de beş (Halep, Hama, Hums, Dimâşk, Manbic), Filistin'de üç (el-Ramlah, Filistin, Gazze), el-Cezire'de on bir (Amid, Harran, Hizan, el-Ruha, Sincar, Kalat Cabar, Mardin, Nusaybin,

Mayafarikin, Hısnıkeyf, Ahlat), Yemen’de altı (Taiz, el-Dumluvah, Rida, Zibid, San’a, Aden)’dir. Mekke’de de sembolik olarak sikke bastırılmışlardır (Damalı, 2001:83).

Mardin Müzesinde bulunan örnekler Kahire, Mısır, Silvan ve ağırlıklı olarak Şam ile Halep’te basılmıştır.

Sikkelerdeki yazı tipi olarak kûfi tercih edilmişken, çiçekli kûfi gibi, kûfinin farklı çeşitleri de kullanılmıştır (Fotoğraf 6-7).

Sikkeler malzemesine göre tasnif edilmiştir. Altın, gümüş ve bronz olmak üzere üç gruba ayrılmıştır. Gümüş ve bronz örnekler kendi içinde kenar kontur uygulamalarına göre ve yazılı-figürlü örnekler olmak üzere değerlendirilmiştir. Bu kapsamda figür, altın ve gümüş baskılı sikkelerde görülmez, sadece bronz sikkelerde yer almaktadır. Gümüş sikkeler kenar kontur uygulamaları bakımından Altı Kollu Yıldız Formlu (Fotoğraf 4-12), Dikdörtgen Formlu (Fotoğraf 13-20), ve Birbirine Çeyrek Dairelerle Birleştirilen Yıldız Formuna Göre Daha Yumuşak Kavisler Oluşturan Geometrik Formlu Sikkeler (Fotoğraf 21-23) olmak üzere tasnif edilmiştir.

Bronz sikkeler kendi içinde Figürlü (Fotoğraf 24-28), Yıldız formlu (Fotoğraf 29), Ön Yüzde Tam Daire Arka Yüzde Dikdörtgen Formu (Fotoğraf 30-31), Dikdörtgen Formlu (Fotoğraf 32-36) ve Yıldız Formuna Göre Daha Yumuşak Kavisler Oluşturan Geometrik Formlu sikkeler (Fotoğraf 37-38) olmak üzere beş gruba ayrılmıştır.

Bu döneme ait yazılı sikkeler kenar kontur uygulamaları bakımından, en çeşitli tiplerin görüldüğü dönemdir. Tam daire, dikdörtgen, geçmeli, yıldız formlu kenar bordürlerinde ortak nokta, çift sıra düzenlenen bordürlerin aralarında inci dizisinin kullanımıdır (Fotoğraf 4-25). İslamiyet öncesinde Sasaniler’de mimari ve el sanatları gibi birçok alanda süsleme motifi olarak kullanılan inci dizisi, İslam Sanatında da Samarra stukolarından itibaren sıkça tercih edilen süsleme motiflerinden birisi olmuştur (Dury, 1970: 39).

Eyyûbi sikkelerinin ana özelliklerinden biri ön yüz yazılarının el-İmam, arka yüz yazılarının ise el-Melik ile başlamasıdır. Bunun dışında Sultan, Allah’ın ve dinin yardımcıları, imam, mü’minlerin emiri, fetih babası, dine bağlı gibi unvanlar kullanmıştır. Sikkelerin arka yüzünde bir geleneğin bir inancın etkisi olarak süregelen kelime-i tevhid yerini almıştır. Eyyûbi sikkelerinde hilafet makamına gönderme vardır. İmam Mustansır Billah gibi (Fotoğraf 19/36).

Altı kollu yıldız konturlu gümüş sikkelerde, inci dizisi motifi tüm yıldız kolları içine yerleştirilmiştir. Kenar konturu uygulamasının dışında yıldız, doğrudan sikke merkezine yerleştirilen Mühr-ü Süleyman motifi biçiminde kullanılmıştır. Daha çok tılsım mühürlerde görülen Mühr-ü Süleyman motifi farklı din ya da kültürlerde en yaygın olan tılsım işareti olarak görülmektedir. Mühr-ü Süleyman motifinin mühürlerde, muskalarda ve şifa taslarında kullanım sebebi kötü ruhlardan korunmak için tılsım özelliği taşımasıdır (Çam,1993:221). Bu motifin sikkelerde de yaygın kullanımı bulunmaktadır. Mühr-ü Süleyman motifi dışında kullanılan altı kollu yıldız sembolleri, göksel unsurlarla bağdaştırılmaktadır. Süsleme sanatının vazgeçilmez motifi içinde yer alan yıldız, İslam devletlerinde, Selçuklularda ve Anadolu devletleri tarafından, mimari, küçük el sanatları, dokuma, maden, minyatür gibi sanat eserlerinin hemen hepsinde görülmektedir. Bulunduğu ve kullanıldığı alana göre kol sayısı ve formu değişiklik gösterse de göksel unsurlarla bağdaştırılan bu motif bazen dolgu olarak, bazen kenar konturu, bazen de süslemenin başlangıç noktasını oluşturan merkez motif biçiminde kullanılmıştır (Fotoğraf 27b).

İslam sanatında 10 veya daha fazla koldan meydana gelen yıldızlara şems, daha az kollu yıldızlara ise zühhal adı verilmektedir. Yani büyük yıldızlar güneştir (Ögel, 1966: 88). Orta Asya Türk topluluklarında gök tanrı inancının etkisiyle yıldızlar önemli bir yere sahiptirler. Yıldız bilgisi, günlük yaşam ve geceleri vakit öğrenmede önemli rol oynamaktadır. Yönleri ve yolu bulmada, sıcak ve soğuk hava bilgilerinin tespitinde yıldızlar kullanılmıştır (Ögel, 2006: 205-206).

Figürlü Eyyûbi sikkeleri Artuklu sikkeleri ile büyük benzerlik içindedir. Cepheden portre şeklinde verilen hükümdar tasvirlerinin yanı sıra tek başına merkeze yerleştirilen aslan figürü nadir bir kompozisyon olarak karşımıza çıkmaktadır.

Portre tarzı sikkelerde, hükümdarın yüzü cepheden işlenmiştir. Başında başlık ve omuzları üzerinde pelerin biçimli harmani vardır (Fotoğraf 26-27). Özellikle portre biçimli Artuklu sikkelerinde yüz şeması ya Orta Asya etkili (Fotoğraf 39), ya Antik dönem etkili ya da Sasani tipinde yapılmışken Eyyûbi sikkelerinde

Orta Asya etkileri sadece kıyafetler üzerinde görülmektedir. Yüz şeması ve işlenişinde herhangi belirleyici bir unsur görülmemektedir (Dursun, 2013: 235).

Fotoğraf 39: Mardin Müzesi (Envanter No: 269) Artuklu Hükümdarı Nasreddin Artuk Arslan (H.598-M. 1201/1202)

Eyyübilerin hayvan figürlü sikkelerinde natüralist figürler ön plandadır. Bunlardan birincisi aslan figürüdür. Özellikle Artuklu sikkelerinde üstüne binilen hayvan olarak kullanılan aslan (Fotoğraf 40), Eyyûbi sikkelerinde tek başına, oturur vaziyette tasvir edilmiştir (Fotoğraf 24-25).

Fotoğraf 40: Mardin Müzesi (Envanter No: 600) Artuklu Hükümdarı Nasreddin Artuk Arslan (H. 606-M. 1209/1210)

Aslan, Türk sanatında daha çok Budizmle birlikte görülmekle beraber, Pazırık kurganlarından çıkarılan eserlerde aslan-grifon tasvirlerine rastlanması bu hayvanın Türklerde daha erken devirlerden itibaren tanındığını gösterir (Çoruhlu, 2000: 136). Anadolu Selçuklu sanatında çok sık kullanılan aslan figürleri kudret sembolü koruyucu hayvanlardır (Öney, 1971: 1). Şaman inançlarına göre aslan ve kaplan şamana gökyüzü ve yeraltı seyahatinde yardımcı olan ruhtur. Türbe mezar taşlarında görülen aslan kabartmaları ölünün ruhuna gökyüzü seyahatinde yardımcı olacak ruhları sembolize edebilir (Öney, 1988: 37-38).

Aslan, Türk mitolojisinde özellikle mücadele sahnelerinde zafer kazanan hayvan olarak kullanılmış, savaş, zafer, iyinin kötüyü yenmesi ve kuvvet sembolü olarak ele alınmıştır. Bununla beraber eski devirlerde aslanın alplik, yiğitlik ve hükümdarlık sembolü olarak kullanıldığı bilinmektedir. Ayrıca on iki hayvanlı Türk takviminde yıl sembolü olan kaplanın yerine aslanın da kullanıldığı görülmektedir (Çoruhlu, 1995: 115).

Eyyûbi sikkelerinde görülen bir diğer natüralist hayvan figürü kuştur. Daha çok ördek görünümü verilen kuş motifi sikke merkezine yerleştirilmiş ve etrafı tam daire bir konturla çevrilmiştir (Fotoğraf 28). Genel anlam itibarıyla güç unsuru olarak kullanılan kuş motifinin, bu dönem sikkelerinde daha çok natüralist bir üslupta, avlanan bir hayvan olarak kullanıldığı görülmektedir (Dursun, 2013: 236).

Sonuç olarak Mardin Müzesinde bulunan Eyyûbi Dönemi Sikkeleri geometrik, bitkisel, figürlü ve yazılı süsleme özellikleri bakımından özel bir koleksiyon olarak karşımıza çıkmaktadır. Sikkeler döneminin üslubu hakkında bilgiler sunarken, yazılarıyla da birer belge niteliğindedir. Bu koleksiyonun uluslararası platformda sikke kataloglarına dahil edilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Akkaya, N. (2011). *“Mardin Müzesi’ndeki İslami dönem sikkelerinden örnekler”*, Yayınlanmamış doktora tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı.
- Anonim. *Asya’dan Anadolu’ya İnen Rüzgâr Beylikler Dönemi Sikkeleri III*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2001.
- Anonim. *Doğu-Batı Arası Bir Gökkuşuğu Selçuklu Sikkeleri II*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2001.
- Anonim. *Kudret ve Hüner Sikkelerin İki Yüzü I*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2001.
- Anonim, *Salтанatın İki Yüzü Yazı ve Tuğra IV*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2001.
- Anonim. *Stephen Album Rare Coins Specialists in Islamic, Indian and Oriental Coins*, California, USA, Stephen Album Rare Coins, 2011.
- Anonim. *Türkiye Müzeleri*, Ankara, 2002.
- Artuk, İbrahim ve Artuk, Cevriye. *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslami Sikkeler Kataloğu*, cilt: I-II, İstanbul, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Eski Eserler Vakfı Yayınları, 1970.
- Carel, J. ve Du, Ry. *Art of Islam*, New York, New York: Abrams, 1970.
- Çam, N. (1993). *Türk ve İslâm Sanatlarında Altı Kollu Yıldız (Mühr-i Süleyman)(1)*. Prof. Dr. Yılmaz Önge Armağanı, (ss. 207-230). Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi.
- Çoruhlu, Yaşar. *Türk Mitolojisinin Anahatları*, İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2000.
- Çoruhlu, Yaşar. *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi*, İstanbul, Seyran Yayınevi, 1999.
- Damalı, Atom. *150 Devlet 1500 Sultan İslam Sikkeleri*, İstanbul, Nilüfer Damalı Vakfı Yayınları, 2002.
- Dursun, N. (2013). *Figürlü Eyyûbi Sikkeleri*. Prof. Dr. Selçuk Mülayim Armağanı Sanat Tarihi Araştırmaları (II, s.221-241). İstanbul: Lale Yayıncılık,.
- Halil Edhem. *Düvel-i İslâmiye*, İstanbul, Millî Matbaa, Maarif Vekâleti Neşriyatı, 1927.
- Halil Edhem. *Müze-i Hümayun Meskûkât-i Kadime-i İslâmiye Kataloğu Kısım-i Sadis. Meskûkât-I Osmaniye*, İstanbul, Mahmud Bey Matbaası, 1334 (1918).
- İsmail Galib. *Meskûkât-ı İslamiye Kısımından Meskûkât-ı Türkmeniye Kataloğu*, İstanbul Konstantiniye, Mihran Matbaası, 1311(1893).
- İsmail Galib. *Takvim-i Meskûkât-ı Selçukiyye*, Ankara, Turhan Kitabevi, 1971.
- Kjeld von Folsach. *Die Dschazira: Kulturlandschaft zwischen Euphrat und Tigris*, Berlin, Weimar, 2006.
- Mehmed Mübarek. *Müze-i Hümayun Meskûkât-ı Kadime-i İslamiye Kataloğu*, İstanbul, Mahmud Bey Matbaası, 1900.
- Ögel, Bahaeddin. *Türk Mitolojisi*, cilt: I-II, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- Ögel, Semra. *Anadolu Selçuklularının Taş Tezyinatı*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1966.
- Önder, Mehmet. *Türkiye Müzeleri*, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1999.
- Öney, G. (1971). *“Anadolu Selçuk Mimarisinde Arslan Figürü”*, *Anadolu (Anatolia)*, sayı: 13, s. 1-41.
- Öney, Gönül. *Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları*, Ankara, İş Bankası Kültür Yayınları, 1988.
- Şeşen, Ramazan. *Salâhaddin Eyyûbi ve Devri*, İstanbul, IRCICA Yayınları, 2000.
- Şeşen, Ramazan. *Salâhaddin Eyyûbi ve Devlet*, İstanbul, Kelepir Yayınları, 1987.